

Worden wij met uitsterving bedreigd?

De vergrijzing van de bevolking; rationaliteit van beslissingen

Individuele rationale beslissingen liggen vaak ten grondslag aan het uitsterven van een bevolkingsgroep. Het grotendeels verwaand van de aristocratie en hun 'Borghen' uit het Groningse landschap is hiervan een treffend voorbeeld. Foto: VVV Groningen

Vergrijzing van een bevolking, terugloop van de groei, zelfs dreigende uitsterving is eerder vertoond; in andere tijden onder andere bevolkingen. Op het moment dat een bevolking vergrijsd worden de leden ervan geconfronteerd met een aantal verwachte, maar vooral ook onverwachte gevolgen van beslissingen, die zij vaak vele jaren geleden genomen hebben. Met het toenemen van de gemiddelde levensverwachting neemt de tijdsperiode tussen moment van beslissing en de momenten, waarop veel van de gevolgen van die beslissing zichtbaar worden, toe. Een enkeling zal zich misschien afvragen hoe rationeel zijn beslissingen van toen werkelijk geweest zijn.

HENK A. DE GANS *

Neem het volgende voorbeeld. In de loop van de vorige eeuw vond een geleidelijke 'verarming' van het Groningse sociale landschap plaats, door het geleidelijk verdwijnen van de aristocratie. Het besloten karakter, uitsterving van en vertrek uit de provincie van resterende families, waren factoren die in de twintigste eeuw leidden tot een vrijwel verdwijnen van deze sociale laag. Tegelijkertijd verarmde het natuurlijke landschap, want ook de Groningse borgen en adellijke 'steenhuizen' verdwenen, op een beperkt aantal na, uit de landschappelijke decors. Dit keer niet door toedoen van de stad Groningen, die er in de middeleeuwen voor zorgde dat zich in de ommelanden geen roofridders op hun kastelen konden handhaven, maar door toedoen van de Groningse aristocratie zelf. Onder meer door endogamie kwam veel land, met de erop staande borgen in de handen van enkele

le families. Aangezien men maar één borg tegelijkertijd kon bewonen, het onderhoud van leegstaande borgen een kostbare bezigheid was en ook de tijden veranderden, werden de overvloedige niet langer bewoonde borgen in opdracht van de eigenaren zelf gesloopt.

Beslissingen

Het verdwijnen van de Groninger jonkers met hun landschappelijk opvallende behuizingen kan toegeschreven worden aan reeksen van op het niveau van het individuele handelen zuiver rationale beslissingen. Men zou willen weten hoe zij daar zelf tegenover stonden, in hoeverre de leden van deze kaste zich bewust waren van wat er aan de gang was en in hoeverre zij daar onder geleden hebben. Ongetwijfeld waren zij zich bewust van maatschappelijke veranderingen en de gevolgen daarvan voor hun maatschappelijke positie en ongetwijfeld deden zij er alles aan om die posi-

tie zo goed als mogelijk in stand te houden. Mag men van andere groepen verwachten dat zij met de hiervoor globaal beschreven ontwikkeling moeite zouden hebben? Wij, later komenden, hebben er toch zeker geen problemen mee. Hoogstens vinden we het als toeristen in het Groningse larfdschap jammer – maar niet meer dan dat – dat er niet meer sporen van die verdwenen cultuur, die als voedsel zouden kunnen dienen voor onze verbeelding of nostalgie, bewaard zijn gebleven.

Transitie

Vergrijzing van een bevolking is vooral een signaal dat er iets op het gebied van de vruchtbaarheid veranderd is. Wanneer die verandering een structureel karakter vertoont, spreekt men in demografenland van *transitie*. Tot voor kort was er sprake van één goed beschreven en recente transitie. Met een zekere historische arrogantie is deze transitie lange tijd 'de' demografische transitie en tegenwoordig ook wel de 'eerste' demografische transitie genoemd. Kenmerken ervan zijn de overgang van een situatie met hoge vruchtbaarheid en hoge sterfte naar een situatie met lage vruchtbaarheid en lage sterfte. Daar tussenin zit, als gevolg van een tijdelijk uiteenlopen van beide verschijnselen, een periode van explosieve bevolkingsgroei. In het licht van deze transitie kan vergrijzing, een al decennialang plaatsvindend proces overigens, gezien worden als de onvermijdelijke maar wat ongemakkelijke consequentie van de overgang van de ene naar de andere situatie.

Lange tijd is men ervan uitgegaan dat aan het einde van de transitie een nieuwe situatie ontstaan zou zijn; een situatie, gekenmerkt door een weliswaar geringe en een wellicht fluctuerende maar toch overwegend positieve bevolkingsgroei. Impliciet werd er van uit gegaan dat elke bevolking een ingebouwd instinct bezit, dat gericht is op eeuwigheidsduur. Tot op heden is deze verwachting niet uitgekomen. De laatste jaren is zelfs de vraag opgekomen of we in Nederland (en in vele andere Europese landen) nog wel in de laatste fase van de demografische transitie zitten.

Uitsterving

Er gaan echter ook stemmen op, die stellen dat we inmiddels al weer een nieuwe transitie hebben meegemaakt en zijn terechtgekomen in een situatie met structureel een te lage vruchtbaarheid. Als dat laatste het geval is, staat de westerse, christelijke, geïndustrialiseerde landen een interessante periode te wachten: voortgaande vergrijzing, op termijn een afnemende bevolkingsgroei, later gevolgd door een afne-

VISIE

De Vierde nota ruimtelijke ordening ziet vooruit tot 2015 en gaat over een periode waarin de vergrijzing van de bevolking krachtig doorzet. Het aantal ouderen neemt met $\pm 50\%$ toe tot ongeveer 5 miljoen. De nota gaat echter aan het verschijnsel van de extra snelle vergrijzing van Nederland vrijwel geheel voorbij.

Dat is merkwaardig omdat de nota aan het wonen en de woonomgeving nadrukkelijk aandacht besteedt vanwege het grote belang, dat de samenstellers hechten aan goede en gevarieerde woningbouw en een prettige woonomgeving. Voor de uitwerking van dit onderdeel wordt verwezen naar de nota 'Volkshuisvesting in de jaren negentig', maar ook die besteedt nauwelijks aandacht aan de gevolgen van de vergrijzing. Over ouderen wordt slechts summier gesproken, alsof het om een kleine minderheidsgroep gaat. Intussen wordt ten gevolge van de vergrijzing nu reeds één van elke drie wooneenheden bewoond door iemand van 55 jaar of ouder en in 2015 zal dat één op elke twee wooneenheden zijn. Vooral daarom worden er nieuwe eisen gesteld aan het ontwerpen, respectievelijk ontwikkelen van stadswijken en

Reïntegratie

C. EGAS

lid van de Voorlopige Raad
voor het Ouderenbeleid,
algemeen adviseur voor de Algemene
Nederlandse Bond van Ouderen

dorpen die ook gunstig en aantrekkelijk zijn voor de grijzende en vergrijsde bevolking. Nu reeds is de huisvesting van ouderen, in samenhang met de ruimtelijke planning van stadswij-

ken en dorpen, voor vele gemeenten een probleem waar men niet uitkomt. Er is een zeer groot tekort aan geschikte woningen en er is nog geen zicht op het doordacht ontwikkelen van een voorzieningenniveau, dat ook voor ouderen duurzaam geschikt is. Uit recent onderzoek bleek dat ouder worden in het groen, in de dorpen van landelijke gebieden, in de 21e eeuw uiterst problematisch wordt, wanneer de concentratie van het wonen in steden verder voortgang vindt. Steeds meer dorpen zijn te klein van omvang om een netwerk van voorzieningen te kunnen behouden. Concentratie van voorzieningen in centra brengt extra vervoersproblemen mee, zowel in de kleinere dorpen alsook in stadswijken. De bereikbaarheid van voorzieningen wordt steeds meer een probleem. Dat is ongunstig voor de zeer wenselijke reïntegratie van ouderen in de samenleving.

Het is onhoudbaar ook in de 21e eeuw de ouderen naar de marge van de samenleving te verwijzen. De reïntegratie van ouderen vergt een vernieuwing van de woningbouw en een vernieuwde planning van stedelijk en landelijk gebied, afgestemd op een half om half jonge en oudere bevolking. Het politieke veld heeft de vergrijzing nog niet verwerkt.

mende bevolkingsomvang, uiteindelijk (als het maar lang genoeg duurt) leidend tot het uitsterven van de bevolking. Net als bij de Groningse aristocratie, kunnen we ons afvragen of we die ontwikkeling als problematisch moeten ervaren. Het merendeel van de Nederlanders, inclusief de nationale overheid, doet dat niet. Het zijn onze individuele beslissingen, die leiden tot de keuze voor geen of weinig kinderen. Die beslissingen worden in overwegende mate bewust genomen en zijn, gegeven de omstandigheden, beslist rationeel te noemen. Wat wil men meer in een samenleving waar rationeel handelen als een groot goed wordt gezien?

'Hier en nu'-rationaliteit

Een klein probleem is, dat bij het nemen van beslissingen het korte termijn-eigenbelang het over het algemeen wint van het algemene collectieve belang. Dit hangt samen met het feit dat onze rationaliteit maar een beperkte, want 'hier en nu'-rationaliteit is. Onze rationaliteit mist het vermogen om factoren, die ver van het hier en nu liggen, in het beslissingsproces voldoende zwaar te laten meewegen. Degenen, die nu via het eigen manifeste vruchtbaarheidsgedrag over de bevolkingsomvang en samenstelling van overmorgen beslissen, missen het vermogen om zich te realiseren wie zij zullen zijn en in welke omstandigheden zij zullen leven, op het moment dat zij geconfronteerd worden met de gevolgen van die beslissingen van nu. Hierbij komt dat onze huidige hoge gemiddelde levensverwach-

ting maakt, dat veel van die confrontatiemomenten in een betrekkelijk ver van ons verwijderd toekomstig verschieft liggen. Het geval wil ook dat de fasering van de opeenvolgende transities voor de westerse wereld niet synchroon loopt met die van de omringende wereld (Afrika, Azië en Latijns-Amerika): het westen vergrijsd en ziet zijn relatieve aandeel in de wereldbevolking teruglopen. De bevolking van de omringende wereld is jong en groeit snel. Op dit moment is dat vooral een zorg voor de Europese landen, die aan de noordelijke kusten van de Middellandse Zee gelegen zijn. Demografen en niet-demografen in die Zuid-Europese landen zien op termijn een stroom Noordafrikaanse immigranten op Europa afkomen. Het is vanuit rationale overwegingen overigens waarschijnlijker dat inwoners van die Afrikaanse landen van harte welkom worden geheten door de Europeanen om te helpen bij het in stand houden van onze maatschappelijke instituties, bedrijven en (zorg)voorzieningen, omdat onze westerse wereld er de mankracht of spankracht niet meer voor heeft.

Elan

Wat doorzettende vergrijzing voor consequenties heeft voor het maatschappelijk, cultureel, wetenschappelijk, economisch en technologisch elan van een bevolking is moeilijk aan te geven. Dat het elan zal veranderen, spreekt vanzelf. In welke richting? Dat valt op dit moment moeilijk aan te geven. Misschien wel-in de richting van een aanzienlijke verschuiving in de betekenis en

invloed van het (post) christelijke Westen op de rest van de wereld. De westerse geïndustrialiseerde wereld is de laatste twee eeuwen misschien wel wat te veel gewend aan, en verward met, het feit dat zij haar stempel kon drukken op het aanschijn van de wereld en op de geschiedenis van andere dan de eigen volken.

Vergrijzing van de bevolking; het gaat om een uiterst interessant fenomeen. Het is een signaal voor het feit dat er iets veranderd is op het gebied van de vruchtbaarheid. Vruchtbaarheid mag, weliswaar niet als de enige, maar wel als één van de belangrijkste uitdrukkingwijzen van het 'elan vital' van een bevolking worden aangemerkt. Leven in een vergrijzende maatschappij betekent nadenken over de aard van de toekomstige mankracht en spankracht, over de aard en de kwaliteit van het voortbestaan op langere termijn. Wie moeite heeft met het geloof aan instincten die in bevolkingen ingebouwd zouden zijn, wordt toch bepaald bij de vraag naar de beperktheden van de rationaliteit van het individuele handelen. Wie hierover niet wil nadenken, kan zich tevreden stellen met de geruststellende gedachte, dat het einde van deze eeuw in snel tempo nadert, dat zoets nu eenmaal met gevoelens van naderend onheil gepaard gaat en dat de Nederlandse bevolking ook in het jaar 2000 nog in absolute zin zal toenemen.

* Wetenschappelijk medewerker verbonden aan de Vakgroep Planologie en Demografie van de Universiteit van Amsterdam.